

AZERBAYCAN TÜRKÇESİ GRAMERİ

Yalçın, Süleyman Kaan (2018). *Azerbaycan Türkçesi Grameri*.
İstanbul: Kesit Yayınları, 448 s. ISBN: 978-605-9408-94-3

Orhan BALDANE*

Dil Araştırmaları, Bahar 2019/24: 180-184

Türkçenin *Oğuz*, *Batı* ve *Güneybatı* gibi terimlerle adlandırılan lehçe grubunda yer alan Azerbaycan Türkçesi hakkında geçmişten günümüze kadar Türkiye’de birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar gözden geçirildiği zaman Azerbaycan Türkçesinin geniş içerikli gramerini veren eserlerin sayıca az olduğu görülmektedir. Muharrem Ergin’in (1971) notlar şeklinde düzenlenmiş *Azeri Türkçesi* adlı eseri, Saadet Çağatay’ın (1972) *Türk Lehçeleri Örnekleri II - Yaşayan Ağız ve Lehçeler* adlı eserindeki *Azeriler ve Dilleri* başlıklı kısa bölüm, Mahmut Sarıkaya’nın (1998) hazırlamış olduğu *Güney Azerbaycan Türkçesi: Fonetik-Morfoloji-Sentaks* başlıklı doktora tezi, *Türk Lehçeleri Grameri* adlı eserdeki Yavuz Kartallıoğlu ve Hüseyin Yıldırım (2007) tarafından hazırlanmış *Azerbaycan Türkçesi* başlıklı bölüm, *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı* adlı eserdeki Levent Doğan, Ahmediyeye Efendiyev ve Oğuzhan Durmuş (2007) tarafından hazırlanmış *Azerbaycan Türkçesi* başlıklı bölüm, Zeynep Korkmaz’ın (2013) *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi* adlı eserinde yer alan *Azerbaycan Türkçesi* başlıklı kısa bölüm, Bilgehan Atsız Gökdağ ile Talip Doğan (2016) tarafından hazırlanmış *İran’da Türkler ve Türkçe* adlı eserdeki *Azerbaycan Türkçesi* başlıklı bölüm ve Ahmet Buran, Ercan Alkaya ve Süleyman Kaan Yalçın’ın (2014) hazırladığı *Çağdaş Türk Yazı Dilleri-1: Güneybatı/Oğuz Grubu* adlı eserdeki *Azerbaycan Türkçesi* ve *Azerbaycan Türkçesi Grameri* başlıklı bölümler Türkiye’de Azerbaycan Türkçesiyle ilgili derli toplu gramer bilgisine ulaşılabilecek başlıca kaynaklar olmuştur.

Bazı eserlerde Azerbaycan Türkçesi grameriyle ilgili bilgileri tüm çalışmaya yayılmış bir şekilde bulmak da mümkündür. Ayşe İlker’in (1997) *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil* ve Himmet Biray’ın (1999) *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim* adlı çalışmaları bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Buna benzer olarak *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I - Fiil Basit Çekim* (2006) adlı eser, doğrudan Azerbaycan Türkçesini merkezine alan bir çalışma olmasa da Azerbaycan Türkçesindeki fiillerin basit çekimiyle ilgili önemli bilgiler içermektedir.

Türkiye dışındaki çalışmalara göz atmak gerekirse Gerhard Doerfer ve Ahmet Caferoğlu (1959) tarafından hazırlanmış *Das Aserbaidische* ve Claus Scöhing (1997) tarafından hazırlanmış *Azerbaijani* başlıklı kitap bölümleri önemli çalışmalarındandır. Kurutuluş Özpöçü’nün (2000) *Elementary Azerbaijani* adlı eseri, İngilizce olarak hazırlanmış temel bir Azerbaycan Türkçesi grameridir. Sooman Noah Lee (2008) tarafından hazırlanmış *A Grammar of Iranian Azerbaijani* adlı eser ise Güney Azerbaycan Türkçesinin modern yöntemlerle hazırlanmış önemli bir grameridir.

* Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Denizli/TÜRKİYE, obaldane@pau.edu.tr. Gönderim Tarihi: 20.02.2019 / Kabul Tarihi: 19.04.2019

Bunların yanı sıra Azerbaycan Türkçesinin grameriyle ilgili birincil kaynaklar elbette Azerbaycan'da yayımlanmış eserlerdir. Örneğin; Memmedağa Şireliyev, Ferhad Zeynalov, Afad Qurbanov, Elövset Abdullayev, Qezenfer Kazimov, Ağamusa Axundov, Tofiq Hacıyev, Fexreddin Veyselli, Kamal Abdulla ve Mehman Musaoğlu gibi araştırmacıların Azerbaycan Türkçesinin gramerine yönelik önemli çalışmaları bulunmaktadır.

Burada bahsi geçen çalışmalar günümüze kadar Azerbaycan Türkçesiyle ilgili gramer kaynakları olarak kullanılsalar da Türkiye Türkçesiyle kaleme alınmış kitap hacminde müstakil bir Azerbaycan Türkçesi gramerine de ihtiyaç duyulmaktaydı. Dr. Süleyman Kaan Yalçın'ın *Azerbaycan Türkçesi Grameri* adlı eseri, alandaki bu boşluğu doldurmaya yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Bu yazıda Dr. Süleyman Kaan Yalçın tarafından hazırlanan *Azerbaycan Türkçesi Grameri* adlı eser hakkında bilgiler verilecektir. Kesit Yayınları tarafından 2018 yılında yayımlanan bu eserde *Ses Bilgisi* ve *Şekil Bilgisi* başlıklı iki ana bölüm mevcuttur. Ancak bu bölümlerden önce *Giriş* (s. 39-60) başlıklı bir bölüm yer almaktadır. Burada ilk olarak *Oğuz* adıyla ilgili bilgilere yer verilmiş ve Németh, Ercilasun, Hamilton, Sinor, Pelliott, Marquart, Kononov, Baskakov ve Nalbant gibi araştırmacılar tarafından yapılan etimolojik açıklamalar değerlendirilmiştir. Daha sonra Oğuzların tarih sahnesindeki yerleri hakkında bilgiler sunulmuştur. Ardından da *Oğuz Türkçesinin Tarihi Gelişimi ve Türk Lehçeleri İçerisindeki Yeri* (s. 46-50) başlıklı bölümde Oğuzcanın Eski Türkçe başta olmak üzere tarihî Türk lehçeleriyle ilgi düzeyi ve çağdaş Türk lehçe grupları içindeki yerine dair görüşler ele alınmıştır.

Giriş bölümündeki *Azerbaycan Adı* (s. 50-53) başlıklı kısımda Azerbaycan kelimesi için önerilen etimolojiler üzerinde durulmuştur. Devam eden sayfalardaki *Tarihte Azerbaycan* (s. 53-57) başlıklı bölümde ise Azerbaycan coğrafyasının tarihsel süreçteki durumu değerlendirilmiştir. Manna İmparatorluğu'ndan (M. Ö. 8. yüzyıl) günümüzdeki Azerbaycan Cumhuriyeti'ne kadar olan süreç kısa ve öz bir şekilde ele alınmıştır.

Giriş bölümündeki son başlık ise *Azerbaycan Türkçesinin Tarihi Gelişimi ve Türk Lehçeleri İçindeki Yeri* (s. 57-60) şeklindedir. Burada ise Azerbaycan Türkçesinin iki ana gruba ayrılması üzerinde durulmuştur. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinin ağızları ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bununla birlikte lehçe tasniflerinde Azerbaycan Türkçesinin hangi gruplarda gösterildiği özetlenmiştir. Azerbaycan Türkçesinin başlangıcıyla ilgili tartışmalara yine bu kısımda yer verilmiştir. Bununla birlikte Azerbaycan Türkçesi için kullanılan alfabelerle ilgili bilgiler de bu başlık altında yer almıştır.

Giriş bölümünden sonra gelen *İnceleme* üst başlığının altında ilk olarak *Ses Bilgisi* (s. 61-169) bölümü yer almaktadır. Bu bölüm kendi içinde *Ünlüler* (s. 61-76), *Ünsüzler* (s. 76-95) ve *Ses Özellikleri ve Ses Olayları* (s. 95-169) olmak üzere üç alt başlıkta ele alınmıştır. Eserde dikkati çeken hususlardan biri *Ses Bilgisi* bölümünün oldukça detaylı olmasıdır. Bu bölümde yer yer tarihî dönemlerle de mukayeseler yapılmıştır. *Ünlüler* başlıklı kısımda Azerbaycan Türkçesinin ünlüleri *çıkış yerlerine, dudakların durumuna göre ve ağız açıklığına göre* olmak üzere üç kısımda ele alınmıştır. *Ünlülerin Özellikleri* başlıklı kısımda ise Azerbaycan Türkçesinin yazı dilinde yer alan dokuz ünlü hakkında tek tek bilgiler verilmiş ve ardından *uzun ünlü, ikiz ünlü ve çift*

ünlü hususlarına değinilmiştir. Azerbaycan Türkçesinde ünlüler bakımından en dikkat çekici husus, *kapalı e* adı verilen sesin anlam ayırt edici olmasıdır.

Ünsüzler başlıklı kısımda ilk olarak *ton bakımından, çıkış yeri bakımından ve çıkış şekli bakımından* olmak üzere bir tasnif yapılmış ve daha sonra Azerbaycan Türkçesinde yer alan yirmi üç ünsüz sırasıyla ele alınmıştır.

Ses Özellikleri ve Ses Olayları başlıklı kısım *ünlü uyumları, ünlü değişmeleri, ünsüz uyumları ve ünsüz değişmeleri* şeklinde kendi içinde alt başlıklara ayrılmıştır. Ünlü uyumları başlığının altında *kalınlık, incelik, düzlük ve yuvarlaklık* uyumları değerlendirilmiş, uyuma girenler Türkçe ve yabancı kökenli kelimelerde olmak üzere ayrı ayrı ele alınmıştır. Bununla birlikte uyum dışı kalanlar da Türkçe ve yabancı kökenli kelimeler olmak üzere ayrı ayrı incelenmiştir.

Ünlü değişmeleri başlığında *kalınlaşma, inceme, genişleme, daralma, düzleşme, yuvarlaklaşma, düşme* ve *türeme* olayları incelenmiştir. Adları zikredilen bu ses olayları hem Türkçe kökenli, hem de alıntı kelimeler üzerinden değerlendirilmiştir.

Ünsüz uyumları başlığı altında *tonluluk, tonsuzluk, ünsüz uyumuna aykırı şekiller* olmak üzere üç kısım vardır. Bu başlıklardan *tonluluk uyumu* ilgi çekicidir. Çünkü gramer çalışmalarında genel olarak tonsuzluk uyumundan söz edilirken tonluluk uyumundan genellikle söz edilmemektedir. Bazı eklerin tek şekilli kullanımlarından dolayı Azerbaycan Türkçesinde tonsuzluk uyumu zayıftır. *Ünsüz uyumuna aykırı şekiller* başlığı altında ise hem Türkçe hem de yabancı kaynaklı kelimelerdeki ünsüz uyumuna aykırı örnekler ele alınmıştır. Bu kısımda sadece tonlu şekilleri kullanıldığı için tonsuzluk uyumunu bozan eklerle sadece tonsuz şekilleri kullanıldığı için tonluluk uyumunu bozan ekler listelenmiştir.

Ünsüz değişmeleri *tonlulaşma, tonsuzlaşma, süreklileşme, süreksizleşme* olmak üzere dört kısımda incelendikten sonra *süreksizler arası* ve *sürekliler arası* değişimler şeklinde iki başlıkta daha değerlendirmeler yapılmıştır. Ardından ise *benzeşme, benzeşmezlik, ikizleşme, tekleşme, düşme, türeme, göçüşme* ve *hece yutulması* olayları örnekler eşliğinde ve yine Türkçe ve yabancı kökenli kelimeler için ayrı ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

Şekil Bilgisi (s. 171-405) başlıklı bölümde ilk olarak *basit sözcükler* ve *türemiş sözcükler* ele alınmıştır. Ardından *Yapım Ekleri* (s. 172-210), gramer çalışmalarındaki genel anlayış doğrultusunda dört grupta ele alınmıştır. Burada *isimden isim yapma ekleri* başlıklı kısımda Farsçadan Azerbaycan Türkçesine geçen 24 ek de değerlendirilmiştir.

Daha sonra *İsim* (s. 211-246) bahsinde *çokluk, iyelik, hâl, soru* ve *bildirme* başlıkları altında değerlendirmeler yapılmıştır. *Sıfat* (s. 246-258) başlıklı kısım *niteleme* ve *belirtme* olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. *Zamir* (s. 258-265) bölümünde *şahıs, işaret, belirsizlik, soru* ve *dönüşlülük* zamirleri ele alınmıştır. *Zarf* (s. 265-270) başlıklı bölümde ise *yer-yön, zaman, tarz, miktar* ve *soru* zarfları değerlendirilmiştir.

Fiil (s. 270-360) başlıklı kısımda önce *şahıs ekleri* ele alınmış, daha sonra *kipler* üst başlığı altında *basit kipler* ve *birleşik kipler* olarak iki üst grup oluşturulmuştur. Basit kipler kendi içinde *bildirme* ve *tasarlama* olarak iki kısma ayrılmıştır. *Birleşik kip* başlıklı bölümde ise *hikâye, rivayet* ve *şart* çekimleri örneklendirilmiştir. Ardından sırasıyla *tasvir fiilleri, isim-fiil, sıfat-fiil* ve *zarf-fiil* konuları ele alınmıştır. *Fiil* başlıklı

kısımdaki dikkat çekici durumlardan biri geniş zamanın gelecek zaman altında ele alınmış olmasıdır. Azerbaycan Türkçesiyle ilgili Azerbaycan'da kaleme alınmış gramerlerde de geniş zaman çekimi gelecek zaman başlığı altında verilmektedir. Bu eserde de aynı yaklaşım sergilenmiştir.

Bağlaç (s. 360-378) başlığı altında *sıralama*, *denkleştirme*, *karşılaştırma*, *pekiştirme* ve *cümle dışı* olmak üzere beş bağlaç grubuna yer verilmiştir. Cümle dışı bağlaçlar ise kendi içinde *zıtlık*, *sebep-sonuç*, *üsteleme*, *açıklama*, *şart*, *ihtimal*, *mukayese* ve *başka işlevler bildirenler* olmak üzere sekiz alt başlıkta incelenmiştir. *Edat* (s. 379-395) başlıklı kısım, edatların hâl ekleriyle girdikleri çekimler doğrultusunda *yalın*, *yönelme* ve *çıkma* hâliyle bağlanan edatlar şeklinde tasnif edilmiştir. *Ünlem* (s. 395-405) başlığını taşıyan kısım *duygu*, *sorma*, *gösterme* ve *cevap* ünlemleri olarak dört gruba ayrılmıştır.

Şekil Bilgisi bölümündeki kayda değer durumlardan biri, özellikle yapım ekleri ve edatlarla ilgili kısımlarda sıklıkla etimolojik açıklamalara yer verilmiş olmasıdır. Bununla birlikte her başlık altında yer alan örnekler, genellikle Azerbaycan Türkçesinden orijinal cümleler aracılığıyla bağlam içerisinde gösterilmiştir. Bu tutum, ilgili kelimenin ya da ekin görevini daha somut bir şekilde anlamayı sağlamaktadır. Ayrıca cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarmalarının verilmesi, alan dışı kullanıcıların da işini kolaylaştıracak özelliklerdendir. Bunların yanı sıra *Ses Bilgisi* bölümünde olduğu gibi *Şekil Bilgisi* bölümünde de kimi zaman tarihî dönemlerle mukayeseler yapılmıştır.

Eser, *Kaynaklar* (s. 407-424) ve ardından gelen *Azerbaycan Türkçesi Metin Örnekleri* (s. 425-448) başlıklı bölümle son bulmaktadır. Son bölümde yer alan on dört metin (yedi mensur metin, yedi manzum metin) Azerbaycan Türkçesi Latin alfabesiyle verilmiştir.

Azerbaycan Türkçesi Grameri adlı eser, hacmi ve içeriği göz önünde tutulduğu zaman Azerbaycan Türkçesiyle ilgili Türkiye'de günümüze kadar hazırlanmış en kapsamlı gramer çalışması olarak öne çıkmaktadır. Genel olarak Türkoloji sahasına, özel olarak ise çağdaş Türk lehçeleri çalışmalarına önemli bir katkı sağlayacağını düşündüğümüz eserden dolayı Dr. Süleyman Kaan Yalçın'ı tebrik ederiz.

Kaynakça

- BIRAY, Himmet (1999). *Batu Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, Ankara: TDK Yayınları.
- BURAN, Ahmet; ALKAYA, Ercan; YALÇIN, Süleyman Kaan (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 1 - Güneybatı/Oğuz Grubu*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet; DOERFER, Gerhard (1959). "Das Aserbaidshische", *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Wiesbaden: Franz Steiner, s. 280-307.
- ÇAĞATAY, Saadet (1972). "Azeriler ve Dilleri", *Türk Lehçeleri Örnekleri II - Yaşayan Ağız ve Lehçeler*, Ankara: AÜ DTCF Yayınları. s. 4-27.
- DOĞAN, Levent; EFENDİYEV, Ahmediyye; DURMUŞ, Oğuzhan (2007). "Azerbaycan Türkçesi", *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*, (Ed. Levent Doğan), İstanbul: Kriter, s. 1-91.
- ERGİN, Muharrem (1971). *Azeri Türkçesi*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız; DOĞAN, Talip (2016). "Azerbaycan Türkçesi", *İran'da Türkler ve Türkçe*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 26-61.

- İLKER, Ayşe (1997). *Batu Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Ankara: TDK Yayınları.
- Karşılaştırılmalı Türk Lehçeleri Grameri I - Fiil Basit Çekim* (2006). Redaksiyon Heyeti: Ahmet Bican Ercilasun, Leylâ Karahan, M. Fatih Kiriřciođlu, Ankara: TDK Yayınları.
- KARTALLIOğLU, Yavuz; YILDIRIM, Hüseyin (2007). “Azerbaycan Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 171-230.
- KORKMAZ, Zeynep (2013). “Azerbaycan Türkçesi”, *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, Ankara: TDK Yayınları, s. 176-186.
- LEE, Sooman Noah (2008). *A Grammar of Iranian Azerbaijani*, Gyeonggi-do: Thaeaksa.
- ÖZTOPÇU, Kurtuluř (2000). *Elementary Azerbaijani*, California-İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- SARIKAYA, Mahmut (1998). *Güney Azerbaycan Türkçesi (Fonetik-Morfoloji-Sentaks)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri.
- SCHÖNİG, Claus (1997). “Azerbaijani”, *The Turkic Languages*, (Ed. Lars Johanson, Éva Ágnes Csató), London and New York: Routledge, s. 248-260.